

ВІДГУК

офіційного опонента про дисертацію

Романа Богдановича Микульчика «Прізвищеві та відпрізвищеві терміни в мові української фізичної термінної системи: особливості структури та функціонування» (Львів, 2016. – 190 с.),

подану до захисту на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.01 – українська мова

Українська фізична термінологія неодноразово привертала увагу дослідників, однак комплексної характеристики фізичних прізвищевих і відпрізвищевих термінів досі не було. З цього погляду тема дисертації Романа Микульчика є актуальною і своєчасною, оскільки українська фізична термінологія як система й досі перебуває у процесі становлення.

Мета дисертації сформульована в координатах структуралістської парадигми – «дослідити особливості прізвищевих та відпрізвищевих компонентів у системі фізичної термінології» (с. 10). Їй підпорядковано низку завдань, які засвідчують комплексний підхід автора до розв'язання цієї проблеми. Реалізація окреслених завдань здійснюється шляхом системно продуманих методів: методу пасивного спостереження, методу дистрибутивного аналізу, методу опозицій, методу ідеалізації, методу компонентного аналізу.

Заслуговує на увагу широка дослідницька база (навчальна, наукова та довідкова література з різних розділів фізики, публікації у фахових періодичних виданнях, різноманітні лексикографічні праці тощо), яка уможливила сформувати розгалужений реєстр (2260) епонімічних термінів.

Структура дисертації традиційна: вступ, три взаємодоповнювальні розділи, висновки і відповідні допоміжні матеріали.

У першому розділі «Теоретичні аспекти дослідження епонімів» дисертант здійснює ретроспективний аналіз дослідження епонімів у різних наукових сферах, не уникнувши при цьому невиправданих повторів (с. 5 і 15; 7 і 15). На

основі ґрунтовного висвітлення історії цієї проблеми в сучасній лінгвістичній думці автор констатує, що «у мовознавстві немає одностайності щодо того, які саме власні назви – антропоніми чи й інші оніми – можуть стати основою для створення терміна-епоніма» (с. 19). Звідси випливає концептуальне узагальнення дисертанта: «Оскільки спеціальні найменування можуть походити від антропонімів, міфонімів, теонімів, топонімів, етніонімів, космонімів, будемо вважати, що у фізичній термінології епонімом може бути лише антропонім (прізвище чи ім'я людини), на основі якого утворено нову номінацію» (с. 19). У цьому контексті окреслено розмежування назв «епонім» та «епонімний термін» (с. 22).

Лінгвістичноісторіографічний підхід спостерігаємо також під час характеристики стану дослідження української фізичної термінології. У фокусі авторської уваги передусім праці тих вчених (В. Пілецького, І. Процик, І. Волкової), які здійснювали лінгвістичний аналіз української фізичної термінології. Відтворивши наукову квінтесенцію дисертаційних праць згаданих авторів, Роман Микульчик зумів розгледіти ті аспекти формування і функціонування фізичної термінології, які у науковому дискурсі залишилися невисвітленими. Це стосується, зокрема, особливостей відпрізвищевих термінів (епонімів) української фізичної термінології.

Актуальність лінгвістичного аналізу фізичних термінів-епонімів підсилює, за спостереженням дисертанта, їх належність до ядра фізичної термінології, послідовна фіксація у спеціалізованих перекладних й одномовних словниках і довідниках. Натомість в одномовних словниках лінгвістичного типу («Великий тлумачний словник сучасної української мови») простежується, на думку дослідника, певна лакунність відпрізвищевих термінів (відсутність простих епонімів *гамільтоніан*, *лапласіан*, *якобіан* тощо, а також низки термінів із міжнародними елементами *кіло*, *мега*, *нано* тощо), що й, мабуть, закономірно, бо вводити у реєстр спеціальні слова вузької сфери використання є прерогативою спеціалізованих, а не тлумачних словників.

У другому розділі дисертаційної праці ґрунтовно висвітлено склад, структуру, семантику і термінотворення фізичних термінів-епонімів. Для кожного з параметрів застосовано відповідний алгоритм лінгвістичного аналізу, що як правило опирається на поєднання статистичних й аналітичних методів. Так, для характеристики термінів: за складом (однослівні прізвищеві назви: *ньютон, ампер*; двокомпонентні терміни з відпрізвищевим компонентом: *амперметр, кіловольт*; трикомпонентні відпрізвищеві терміни: *вольт-амперна характеристика*; багатоконпонентні епонімні терміни: рівняння *стану Бозе-Ейнштейна* – с. 44-46); за структурою (прості: *джоуль, герц*; складні: *кіловольт, гальванометр*; складені: *закон Ома, стала Больцмана* – с. 51-52) автор послуговується числовою, а на її основі – і графічною характеристикою. Таке ж кількісно-графічне нюансування спостерігаємо під час розмежування структури складених двокомпонентних термінів, де виокремлено 5 типів: перший тип – 1515 термінів; другий тип – 172 терміни; третій тип – 25; четвертий – 26 термінів; п'ятий – 17 одиниць (с. 53).

Імпонує вміння дисертанта з-поміж існуючих класифікацій відпрізвищевих термінів вибрати ту, що оптимально відповідає завданням дисертації, точніше – синтезувати раціональні елементи різних класифікацій: з одного боку – Т.Р. Кияка, з іншого – Л.А. Васенко. Такий синтез – це результат наукових рефлексій і сумнівів на шляху пізнання природи терміна-епоніма, про що, зрештою, зізнається сам автор: «Ми довго вагалися, за якою класифікацією аналізувати фізичні відпрізвищеві терміни» (с. 50). Заслуговує на увагу прагнення Р. Микульчика розглядати мовні явища у причинно-наслідкових зв'язках, крізь призму інтра- та екстралінгвальних чинників. Це спостерігаємо, зокрема, під час аналізу термінів з кількома прізвищевими компонентами (с. 55), характеристики двокомпонентних складених епонімних термінів, утворених контамінацією (с. 61), повноти відтворюваності прізвищ учених (с. 72-76).

Класифікуючи фізичні терміни-епоніми за тематичними групами, дослідник не уникає проблемних питань, зокрема невиправданого ототожнення

понять «тематична група» та «лексико-семантична група» (с. 64-68). Попри трудність розмежування цих лексичних об'єднань, Р. Микульчик виокремлює у складі тематичних груп «Електрика і магнетизм» (с. 69), «Одиниці фізичних величин» (с. 70-71) відповідні лексико-семантичні групи, демонструючи таким чином комплексний підхід до поставлених у дисертації завдань. Власне такий підхід продиктував питання: «як епонімні терміни української фізичної термінології відтворюють прізвища науковців-фізиків – повністю чи частково» (с. 71). Відповідь на це питання була б переконливішою, якщо б дисертант уникнув дещо механістичного підходу і звертав увагу на морфонологічні зміни, на процес сполучуваності твірного слова-епоніма і дериватора. За такої умови стає мотивованим часте використання морфонологічного терміна «елізія».

У третьому розділі дисертації поглиблено аналіз фізичних епонімних термінів через характеристику їх парадигматичних і синтагматичних відношень. Це дало змогу простежити на синхронному рівні системну організацію цього різновиду термінних одиниць. Використавши метод дистрибутивного аналізу, Роман Микульчик ретельно висвітлив синтагматичний спектр складних та складених епонімів. В результаті визначено: а) основні типи складених епонімів; б) основні групи складених епонімів за належністю стрижневої непрізвищової лексеми до певної галузі знання; в) різні типи будови складних епонімів; г) характерну сполучуваність відпрізвищового компонента з міжнародними терміноелементами (с. 87-100). Скрупульозність і об'єктивність авторських спостережень засвідчують статистичні методи, зокрема кількісна характеристика (у відсотках) терміносполук з різними елементами, частотність їх сполучуваності. Заслуговує на увагу поєднання філологічного і математичного мислення дисертанта як характерної ознаки його дослідницького почерку.

Лексико-семантичну значущість терміна увиразнюють притаманні йому парадигматичні відношення, їх вияви: синонімія, антонімія, гіперо-гіпонімія, омонімія (с. 107-134). Оскільки у сучасному термінознавстві дискусійним є питання про суть синонімії, якраз характеристиці цього явища у третьому

розділі відведено найбільшу увагу, а саме проблемі співвідношення синонімії та варіантності як у літературній мові, так і в термінології. Простеживши типологію термінів-епонімів, автор дисертаційної праці докладно з'ясовує причини, способи виникнення синонімії у термінній системі фізики та наслідки існування такої синонімії. Цілком слушною є його думка, що «наявність синонімії термінів і боротьба між ними – ознака постійного розвитку термінології» (с. 131), яка, зрозуміло, забезпечує терміносистемі стан динамічної рівноваги.

У процесі комплексної характеристики фізичних термінів-епонімів здобувач не оминає гостро актуальної проблеми їх правопису. Його методологічний підхід до розв'язання цієї проблеми базується на міжнародному принципі транслітерації: прізвища та похідні від них терміни завжди належить писати однаково. Тут варто б уточнити: на підставі графічного складу донорської мови орієнтовно на графічну систему реципієнтної мови. Практичну реалізацію наведеного вище правописного імперативу відбито у таблиці 5 «Рекомендоване і оригінальне написання та варіанти прізвищ науковців» (с. 139-141).

Всебічний аналіз матеріалу дав можливість здобувачеві зробити чіткі й переконливі висновки у дисертаційній праці (с. 147-152), доповнивши її «Списком епонімічних термінів» (с. 191-363). При загальній високій оцінці дисертації виникають деякі зауваження та побажання:

1. Стверджуючи слідом за М.М. Дзюбою, що епонімі (у нашому випадку – прізвищеві і відпрізвищеві) терміни – особливий тип мовних одиниць, семантика яких співвідноситься з науково-поняттєвим й енциклопедичним змістом (с. 17), дисертант мимоволі виходить за межі структуралістської парадигми, у річищі якої виконана дисертаційна праця, й актуалізує психолінгвістичне значення терміна-епоніма, яке формується на базі енциклопедичних знань. Невипадково виникнення таких термінів пов'язане з екстралінгвальними чинниками

- (історичними, соціальними, культурними, психологічними), вплив яких виразно проявляється у сфері функціонування.
2. В авторському трактуванні у складених епонімічних термінах стрижневими виступають слова загальної лексики типу *прискорення, рівняння, сила* тощо (с. 88-89). Натомість у фізичному контексті слушно говорити, мабуть, про процес термінізації, у результаті якого названі вище слова набувають семантичної спеціалізації, тобто стають термінами.
  3. Коли дослідник простежує «повноту відтворюваності прізвища» (с. 73), аналізуючи, за його висловом, «які зміни і в якій частині епоніма відбуваються» (с. 72) та постійно оперуючи морфонологічним терміном *усічення, усічені терміни* (с. 72-76), то чи не краще було б характеризувати власне морфонологічні зміни, тобто процес сполучуваності твірного слова-епоніма і словотворчого форманта, де засобом морфонологічної підготовки до сполучуваності виступає усічення (елізія).
  4. На наш погляд, дещо надуманим видається твердження автора про «тяжіння термінології до досконалості» (с.121). Адже термінологія будь-якої мови може бути впорядкована більшою чи меншою мірою, але ніколи абсолютно, досконало: первинний світ понять завжди випереджує вторинний світ термінів. Активний розвиток фізичної науки стимулює розбудову концептуальної (поняттевої) картини світу, що супроводжується постійним пошуком виразніших (синонімічних) форм для позначення пізнаних денотатів, зокрема у сфері функціонування, котра задекларована у темі дисертаційної роботи і яку було б бажано симетризувати із її завданнями.

Трапляються у роботі недогляди, які стосуються невиправданої варіантності термінів (*епонімічні терміни* (с. 2) та *епонімічні терміни* (с. 191), сполучуваності термінів (*словотвірні форманти* (с. 8), *структурно-словотвірні*

типи (с. 9) замість термінологічно усталених *словотворчі форманти, словотвірні типи*).

Висловлені нами зауваги й побажання до тексту дисертаційної роботи мають характер рекомендацій і жодною мірою не применшують наукової ваги рецензованого дослідження. Це комплексне дослідження, яке відзначається належним науковим рівнем, багатим фактичним матеріалом, докладно проаналізованим і осмисленим, вмілим розв'язанням складних, часто неоднозначно тлумачених питань. Поставлені у роботі завдання успішно виконано й узагальнено у висновках.

Автореферат дисертації і публікації з досліджуваної проблематики цілком достатньо відбивають основні положення роботи.

Опонована дисертація «Прізвищеві та відпрізвищеві терміни в мові української фізичної термінної системи: особливості структури та функціонування» повністю відповідає вимогам ДАК Міністерства освіти і науки України до праць, поданих до захисту на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.01 – українська мова, а її автор Роман Богданович Микульчик заслуговує на присудження йому наукового ступеня кандидата філологічних наук з відповідної спеціальності.

Офіційний опонент
доктор філологічних наук,
доцент кафедри української мови
Дрогобицького державного
педагогічного університету
імені Івана Франка

Я.П. Яремко

Підпис доц. Яремка Я.П. засвідчую
Учений секретар вченої ради Дрогобицького
державного педагогічного університету
імені Івана Франка

доц. М.Д. Галів